

Impact Factor: 4.951

ISSN: 2181-0788
DOI: 10.26739/2181-0788
www.tadqiqot.uz

INTERNATIONAL JOURNAL OF CONSENSUS
KONSENSUS XALQARO JURNALI

VOLUME 2, ISSUE 2

2021

Bosh muharrir | Chief Editor:

JO'RAYEV NARZULLA QOSIMOVICH
Siyosiy fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi

Bosh muharrir o'rinnbosari:
Deputy Chief Editor:

SAIDOV SANJAR SHAVKATOVICH
Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori
(PhD), O'zbekiston Respublikasi

Bosh muharrir o'rinnbosari:
Deputy Chief Editor:

ZAMONOV ZOKIR TURG'UNOVICH
siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori
(PhD), O'zbekiston Respublikasi

KONSENSUS XALQARO JURNALI TAHRIRIY MASLAHAT KENGASHI
EDITORIAL BOARD OF THE INTERNATIONAL JOURNAL OF CONSENSUS

ALIMARDONOV TO'LQIN
siyosiy fanlar doktori, professor,
O'zbekiston Respublikasi

ANITA SENGUPTA
siyosiy fanlar doktori, professor
Hindiston Respublikasi

BAYDAROV ERKIN
falsafa fanlari nomzodi, professor,
Qozog'iston Respublikasi

GREGORY GLEASON
siyosiy fanlar doktori, professor
Amerika Qo'shma Shtatlari

FARMONOV RAHMON
tarix fanlari doktori, professor,
O'zbekiston Respublikasi

JO'RAYEV SAYFIDDIN
siyosiy fanlar doktori, professor,
O'zbekiston Respublikasi

JENNIFER MURTAZASHVILI
siyosiy fanlar doktori, professor
Amerika Qo'shma Shtatlari

MAMADAZIMOV ABDUGANI
siyosiy fanlar nomzodi, dotsent,
Tojikiston Respublikasi

MADAYEVA SHAXNOZA
falsafa fanlar doktori, professor,
O'zbekiston Respublikasi

NURMATOVA GULSAYRA
siyosiy fanlar doktori, professor,
Qirg'iziston Respublikasi

QIRG'IZBOYEV MUQIMJON
siyosiy fanlar doktori, professor,
O'zbekiston Respublikasi

QO'CHQOROV VAHOB
siyosiy fanlar doktori, professor,
O'zbekiston Respublikasi

QODIROV ANVAR
falsafa fanlari doktori, professor,
O'zbekiston Respublikasi

ONO MASAKI
falsafa doktori, professor
Yaponiya

TOLIPOV FARXOD
siyosiy fanlar nomzodi, dotsent
O'zbekiston Respublikasi

VASILII NIKULENKO
tarix fanlari nomzodi, dotsent,
Rossiya Federatsiyasi

CHANDER SHEKXAR
falsafa doktori, professor,
Hindiston Respublikasi

Mas'ul kotib | Responsible secretary:
TO'YCHIYEVA RA'NO
O'zbekiston Respublikasi

PageMaker | Sahifalovchi: Xurshid Mirzahmedov

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Farkhod Tolipov TWO HEARTLANDS THEORY AND CENTRAL ASIAN CHOICE.....	4
2. Шоазим Шазаманов, Анри Шарапов ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ВА ХХР МУНОСАБАТЛАРИДА ИСЛОҲОТЛАР ТАЖРИБАСИНИ ҚIЁСИЙ ЎРГАНИЛИШИ.....	13
3. Санжар Сайдов МАРКАЗИЙ ОСИЁ – ЎЗБЕКИСТОН ТАШҚИ СИЁСАТИНИНГ СТРАТЕГИК ЙЎНАЛИШИ СИФАТИДА («Янги Ўзбекистон – янги қўшничилик»).....	20
4. Ravshan Ruziev CERTAIN ASPECTS OF THE FORMULATION OF THE MODERN WORLD OF DEMOCRATIC POLITICAL THINKING IN GOVERNANCE.....	31
5. Нурали Шодиев ЖАМИЯТДА ФУҚАРОЛАР ФАОЛЛИГИ ВА ТАШАББУСИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ВОСИТАЛАРИ ВА МЕХАНИЗМЛАРИ.....	39
6. Зебинисо Зарипова ВОЗМОЖНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕРЕГОВОРНОГО ПРОСТРАНСТВА В СОВРЕМЕННОМ АФГАНСКОМ КОНФЛИКТЕ.....	45
7. Фарида Бегбутаева НОГИРОНЛИГИ БЎЛГАН ШАХСЛАР КАТЕГОРИЯСИНИНГ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ТАЛҚИНИ.....	57

KONSENSUS CONSENSUS

Бегбулаева Фарида Гайбуллаевна

Ўзбекистон Республикаси Президенти хузуридаги
Давлат бошқаруви академияси таянч докторанти

НОГИРОНЛИГИ БЎЛГАН ШАХСЛАР КАТЕГОРИЯСИННИНГ ИЖТИМОЙ- СИЁСИЙ ТАЛҚИНИ

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-0788-2021-2-7>

АННОТАЦИЯ

Мазкур илмий мақолада ногиронлиги бўлган шахслар категориясининг келиб чиқиши, тадқиқи, унинг ижтимоий-сиёсий жараёнлардаги ўрни борасида фикр юритилади. Бугунги кунда ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамият сиёсий ва ижтимоий ҳаётида фаол иштирок этишини таъминлаш, уларнинг ҳуқуқлари янада самаралироқ ҳимоя қилиниши ҳамда бутун жамият аъзоларининг эҳтиёжларини яхшироқ акс эттирган ҳолда ногиронлик масалалари инобатга олинган ҳуқуқий ва сиёсий механизmlарни мустаҳкамлашга олиб келиши эътироф этилади.

Калит сўзлар: ногиронлиги бўлган шахс, имконияти чекланган, ҳуқуқий асос, давлат сиёсати, ижтимоий сиёсат, модел.

Begbutaeva Farida Gaynullaevna

PhD student at the Academy of public administration
under the President of the Republic of Uzbekistan

SOCIO-POLITICAL INTERPRETATION OF THE CATEGORY OF PERSONS WITH DISABILITIES

ABSTRACT

This scientific article examines the origin, research and role in the socio-political processes of the category of persons with disabilities. It is now recognized that ensuring the active participation of people with disabilities in the political and social life of society leads to more effective protection of their rights and the strengthening of legal and political mechanisms that better meet the needs of all members of society.

Key words: persons with disabilities, limitation of opportunities, legal framework, state policy, social policy, model.

Бегбулаева Фарида Гайбуллаевна

докторант Академии государственного управления
при Президенте Республики Узбекистан

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ТРАКТОВКА КАТЕГОРИИ ЛИЦА С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье рассматриваются происхождение, исследование и роль в социально-политических процессах категории лиц с инвалидности. Сегодня признано, что обеспечение активного участия людей с ограниченными возможностями в политической и социальной жизни общества ведет к более эффективной защите их прав и укреплению правовых и политических механизмов, которые лучше удовлетворяют потребности всех членов общества.

Ключевые слова: лица с инвалидностью, ограничение возможности, правовая база, государственная политика, социальная политика, модель.

КИРИШ ВА ДОЛЗАРБЛИГИ.

Цивилизациянинг тараққий этиши шахс, жамият ва давлат олдига янгидан-янги вазиятлар ва дилеммаларни тақдим этиб келмоқда. Имконияти чекланган ва ногиронлиги бўлган инсонларнинг жамият ҳаётининг нафақат тўлақонли аъзоси, балки сиёсий жиҳатдан фаол ва ташаббускорлигини ошириш айнан шундан долзарб аҳамият касб этадиган масаладир. Инсоният ўз тарихи давомида ҳар доим жисмоний, ақлий ва руҳий жиҳатдан ногиронлиги бўлган шахслар билан тўқнаш келган. Ривожланишнинг турли даврларида уларга нисбатан муносабат ҳам турлича бўлган ва тушунчалар ҳам ўша даврга мос шаклланиб борган.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг берган маълумотларига кўра, бугунги кунда дунё аҳолисининг 37,5 фоизида, яъни икки миллиарддан кўпроқ эркак, аёл ва болаларда ногиронлик мавжуд[1]. Ногиронлиги бўлган шахслар барча диний, ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий гурухлар таркибида учрайди. Одамлар ногиронлик билан туғилиши ёки ҳаёти давомидаги баҳтсиз ҳодиса, генетик омиллар, ёш ўтиши ёки қуролли тўқнашувлар натижасида ортириб олиши мумкин.

МЕТОДЛАР ВА ЎРГАНИЛГАНЛИК ДАРАЖАСИ.

Илм-фаннинг ривожланиши билан олимлар инсон физиологиясидаги жараёнлар, инсон онги ва тафаккуридаги ўзгаришларни илмий нуқтаи назардан асослашга интила бошлаганлар ва техника соҳасидаги қашфиётлар натижасида ногиронлик масаласига илмий ёндашув шаклланди. Ногиронликни даволаш, олдини олиш ва маҳсус таълимни ривожлантиришга оид асарлар вужудга кела бошлади. Шунинг учун ногиронлик масаласи дастлаб кўпроқ тиббиёт, психология ва педагогика соҳаси вакилларининг эътиборини жалб этиб келган ва улар томонидан илмий тадқиқот ишлари олиб борилмоқда. Лекин сўнгги йилларда мазкур феноменнинг ижтимоий, хукукий ва сиёсий ўлчовлари шаклланди. Бу борадаги давлат сиёсати шаклланди ва такомиллашиб бормоқда. Тадқиқот давомида бир қанча миллий ва хорижий адабиётлар ўрганилгани ҳолда илмий хулосалар чиқарилган. Мақолада асосан тарихийлик тамойили, тизимлаштириш ва қиёсий таҳлил каби илмий тадқиқот услубларидан фойдаланилган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ.

Ногиронлиги бўлган шахс муайян жамиятда ёхуд муайян шароитларда ногирон деб ҳисобланиши мумкин, бироқ ҳамма ҳолатларда ҳам эмас. Жаҳондаги кўпгина минтақаларда айrim хусусиятларга ёки фарқларга эга бўлган одамларга нисбатан шаклланиб қолган тасаввурлар ва стереотиплар мавжуд. Ана шу муносабатлар асосида ким ногирон эканлиги белгиланади ва ногиронлиги бўлган одамлар тўғрисида салбий тасаввурлар қарор топади. Ногиронликни ифодалаш учун ишлатиладиган сўзлар кўп жиҳатдан бир қолипли тасаввурлар ҳосил қилиш ва уларнинг муомалада бўлишига кўмаклашади. “Мажрух”, “кар”, “сақов”, “чўлок”, “кўр”, “ғилай” ёки “Эси паст” каби иборалар очик-ойдин ҳақоратомуз хусусиятга эга. Масалан, “ногиронлик курсиси” ибораси ногиронликни одамнинг ўзидан ҳам кўппроқ тарзда ифода этади. Азал-азалдан жамиятда ногиронликни ифодалаш учун кўпинча ногиронлиги бўлган шахслар ўзларини атайдигандан фарқ қиласиган иборалар ёки уларни нокулай аҳволга солиб қўядиган атамалар ишлатилиб келинган.

“Ногирон” атамаси барқарор жисмоний, психик, интеллектуал ёки сезги тизимлари бузилган шахсларга тааллуқли бўлиб, уларнинг турли моддий тўсикларга дуч келиши ҳамда

бошқаларнинг уларга нисбатан салбий муносабат бўлишлари сабабли, шахсларнинг жамият ҳаётида тўлақонли иштирок этишлари мушкул кечади[2]. Шу боисдан ҳам ижтимоий, сиёсий ва ҳуқуқий тизимда имконияти чекланган ва ногиронлиги бор инсонларга нисбатан ягона процессуал нормалар ҳалигача мавжуд эмас. Турли ижтимоий-сиёсий контекстлардан бу тушунча таъриф ва асослари турлича қўллаб келинади.

Бу борада, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси томонидан 2006 йил 13 декабрдаги 61/106-резолюцияси билан қабул қилинган “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция” ҳамда “Ногиронларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияга Факультатив протокол” халқаро ҳужжатларнинг асосийлари ҳисобланади. Уларда ногиронларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қадр-кимматларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш, шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқларини ҳамда бу ҳуқуқлардан бошқалар билан тенг равишда фойдаланиш имкониятларини кафолатлаш тамойиллари белгилаб қўйилган.

Ногиронликнинг энг кенг тарқалган таърифи Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенцияси 1-моддасида келтирилган бўлиб, унга кўра, ногиронлиги бўлган шахслар қаторига “сурункали жисмоний, ақлий, интеллектуал ёки сенсорик нуқсони бўлган инсонлар кириб, турли тўсиқларнинг ўзаро таъсири уларга жамият ҳаётида бошқалар билан тенг, тўлиқ ва самарали иштирок этиш имконини бермайди”[3]. Конвенцияда келтирилган ушбу таърифда ногиронликни белгиловчи иккита муҳим шарт айтиб ўтилган: биринчидан, “ногиронлик” сурункали жисмоний, ақлий, интеллектуал ёки сенсорик[4] нуқсони бўлган шахсларни ўз ичига олади; иккинчидан, мазкур нуқсон шахснинг жамият ҳаётида тўлиқ ва тенг тарзда иштирок этишига тўсқинлик қиласидиган тўсиқлар (масалан, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ёки экологик) билан биргаликда қўшимча қийинчиликларни келтириб чиқаради.

Шу ўринда иккинчи жиҳатни тушуниш жуда муҳим аҳамиятга эга, негаки, ногиронлиги бўлган шахслар учун тўсиқларни олиб ташлаш бугунги кунда уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича амалга оширилаётган ишларнинг марказий тамойили ҳисобланади.

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияда ногиронлик сифатида таснифланадиган холатларга нисбатан чеклов қўйилмайди, негаки, ҳужжатда ногиронлик мунтазам ўзгариб борадиган концепт сифатида эътироф этилади. Шу боис гарчи муайян ногиронлик турлари, масалан, қандли диабет, тутқаноқ ёки ОИВ кабилар ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияда кўрсатилган ногиронлик турлари орасида бўлмаса-да, Конвенциянинг таърифи доирасига кириши ва унинг муҳофазаси остида бўлиши мумкин.

Мисол учун, **жисмоний ногиронлик** – ҳаракатчанлик ёки жисмоний ҳаракатланиш имкониятларига таъсир қиласидиган ҳар қандай ҳолат. Баъзан жисмоний ногиронлиги бўлган шахслар ногиронлик аравачаси, қўлтиқтаёқ ёки улар учун мўлжалланган электр скутер каби ҳаракатланишни енгиллаштирадиган мосламалардан фойдаланади.

Сенсорик ногиронлик – инсоннинг ҳис қилиш, хусусан, эшитиш ёки кўриш қобилиятига таъсир қиласидиган ҳар қандай ҳолат. Бундай инсонлар сирасига кўзи ожиз, кўриш қобилияти суст (қисман кўрадиган), ранг ажратса олмайдиган, эшитиш қобилияти паст ёки кўркар шахслар киради.

Ижтимоий-рухий ногиронлик – руҳий ёки ҳиссий саломатликка таъсир қиласидиган ҳар қандай ҳолат. Бунга, масалан, хавотир, тушкунлик, агорафобия (жамоат жойларидан қўрқиши), маниакал-депрессив психоз, шизофрения ёки шикастланишдан кейинги стресс касаллиги кабилар киради.

Интеллектуал ногиронлик – ўрганиш ва билим олиш билан боғлиқ қийинчиликларни келтириб чиқарадиган ҳолатлар. Агар шахснинг ўрганиш ва мослашувчанлик кўникмаларини ривожлантириш қобилияти ўртачадан паст даражада бўлса ва бу ҳолат болалик ёки ўсмирлик пайтидан буён мавжуд бўлса, унда **интеллектуал ногиронлик бор**, деб ҳисобланади. Бунга Даун синдроми, ҳомиланинг алкоголи синдроми ёки (баъзи ҳолларда) аутизм мисол бўлади.

Ногиронлик ҳолатлари, шунингдек, дислексия, бўй ўсмай қолиши, қандли диабет, мияшикастланиши, ОИВ ёки ОИТС ва бошқаларни қамраб олади.

Шуни унутмаслик керакки, ногиронлиги бўлган шахслар хуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида ишлатиладиган тил ўзига хос бўлиб, мунтазам ривожланиб, ўзгариб бормоқда. Шунингдек, бир тилдан иккинчи тилга қилинган таржималарда маҳаллий ногиронлар ҳамжамияти томонидан ишлатиладиган атамаларнинг маъноси тўлиқ акс этмаслиги мумкин. Хужжатларда тўғри маънодаги атамалар ишлатилишини таъминлаш учун, аввало, қонунларга мурожаат қилиш, ногиронлиги бўлган шахсларнинг хуқуқларини ҳимоя қилиш билан шуғулланадиган маҳаллий ташкилот билан маслаҳатлашиш ёки зарур адабиётлар ҳамда қўлланмалардан фойдаланиш лозим бўлади.

Ўзбекистон миллий энциклопедиясида “**ногирон**” сўзи форсча – “таъсир қилмайдиган”, “таъсир ўтказиш қобилияти йўқ”, деган маънони билдириб, ишга яроқсиз бўлиб қолган, ожиз (одам ёки унинг аъзолари ҳакида)”[5] сифатида келтирилади. Ногиронлик сўзи лотинча “инвалидус” сўзидан олинган бўлиб, айнан “кучсиз, кучли эмас” деган маъно англатади, яъни, ин – “емас” + валидус – “кучли”, бошқача айтганда, бу – жисмоний, ақлий, сенсор ёки руҳий жиҳатдан камчилиги бўлган инсон фаолиятида мавжуд тўсиқ ёки чекловларни билдиради[6].

Ногирон – жисмоний, ақлий, руҳий ёки сензор (сезги) нуқсонлари борлиги туфайли турмуш фаолияти чекланганлиги муносабати билан қонун хужжатларида белгиланган тартибда ногирон деб топилган ҳамда ижтимоий ёрдамга ва ҳимояга муҳтож шахс”[7] тушунчаси эса “Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонунида белгилаб қўйилган эди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 декабрдаги «Ногиронлиги бўлган шахсларни давлат томонидан қўллаб-куватлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5270-сон Фармони билан одамларда ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан муносабатни ўзgartириш, улар ҳам биз каби жамиятнинг тўлиқ ҳамда тенг хуқуқли аъзоси эканини чуқур тушунтириш мақсадида “**ногирон**” тушунчаси муомаладан чиқарилиб, “**ногиронлиги бўлган шахс**” атамаси киритилди.

Ногиронлиги бўлган шахс – ижтимоий ёрдам ва ҳимояга, жамият ва давлатнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ҳаётида бошқалар билан бирга тенг тўлиқ ва самарали иштирок этиш учун шарт-шароитлар яратилишига муҳтож барқарор жисмоний, ақлий, сензор (сезги) ёки руҳий нуқсонлари бўлган шахс[8]. **Жамиятимизда ушбу тушунча билан бир қаторда, имконияти чекланган шахслар тушунчаси ҳам фойдаланилиб келинмоқда.**

“Имконияти чекланган шахслар” – жисмоний, ақлий, руҳий ёки сензор (сезги) нуқсонлари борлиги туфайли турмуш фаолияти чекланганлиги муносабати билан қонун хужжатларида белгиланган тартибда “Имконияти чекланган шахс” деб топилган ҳамда ижтимоий ёрдамга ва ҳимояга муҳтож шахс, деб юритилади. Хўш, **шахснинг турмуш фаолияти чекланганлиги** деганда нимани тушунамиз? Бу, аввало, шахснинг ўзига ўзи хизмат қилиш, харакатланиш, йўлни топа олиш, мулоқот қилиш, ўз хатти-харакатини назорат этиш, шунингдек, ўқиш ва меҳнат фаолияти билан шуғулланиш қобилиятини ёки имкониятини тўла ёхуд қисман йўқотганлигидир[9].

Бизнингча, ногиронликни замонавий ижтимоий-сиёсий фанлардаги алоҳида методологик йўналиш – тизимли ёндашув асосида жамиятнинг социал муаммоси сифатида тадқиқ этиш лозим. Тарих давомида ногиронликка нисбатан турли хил қарашлар шаклланган. Ногиронлиги бўлган шахсларга дахлдор бўлган кўплаб тушунчалар (“моделлар”) мавжуд бўлишига қарамай, олимлар уларнинг тўрттасини алоҳида ажратиб кўрсатади:

Саховатпешалик модели – ногиронлиги бўлган шахслар азоб-укубатда ёрдамга муҳтож тарзда ҳаёт кечириб, бизнинг меҳр-шафқат ва саховатпешалигимизга муҳтож эканига асосланган қараш;

Тиббиёт модели – ногиронлик билан фақатгина шифокорлар шуғулланиб, бундаги мақсад – инсон имкон қадар “нормал” бўлиб қўриниши учун ногиронликни камайтириш ёки даволашдан иборат бўлишига асосланган қараш;

Ижтимоий модель – ногиронлик ноқулай мұхит ёки жамият билан үзаро муносабатта киришиш натижаси эканига асосланған қараш. Масалан, агар бир одам сурдо-таржимон йүқлиги сабабли тақдимотни тушуниш имкониятига эга бўлмаса, “ногиронлик” шахснинг карлигига эмас, балки керакли таржимоннинг йўқлигига намоён бўлади;

Инсон хуқуқлари модели – ногиронлиги бўлган шахслар бошқалар билан тенг, бошқалар билан бир хил инсон хуқуқларига эга экани ва давлатлар бу каби хуқуқларни химоя қилиши кераклигига асосланған қараш.

Мазкур масалада ижтимоий ёки тиббий парадигманинг устувор бўлиши, аввало, замонавий жамиятларда ҳокимиюятлар тизимининг характеристи ва давлатнинг амалдаги ижтимоий сиёсатига боғлиқдир. Шаклланған ушбу ёндашувлар соғлиқни сақлаш, таълим, аҳоли бандлиги, логистика, ижтимоий таъминот каби кўплаб соҳаларни қамраб олиши билан бутун мамлакат сиёсий маданиятини кучайтиришга ёрдам беради.

Фуқаролик ва унинг айрим кўриниши бўлган ногиронларнинг фуқаролик маданияти дефиницияси унинг хуқуқ ва бурчдаги фарқли жиҳатларини кўрсатгани ҳолда, барчанинг қонун олдидағи тенглиги ва сўз эркинлигига асосланади. Мазкур тушунчага мурожаат қилиш ногиронлик сиёсатини тадқиқ этиш орқали амалга ошириш мумкин[10].

Бу хуқуқ ўзининг универсаллиги билан характерланиб, уни амалга оширишдаги асосий масъулият, ногиронлар унинг фуқаролари бўлган давлат ўз кўлига олади. Ўзига хос оптималь жараён ҳисобланған мазкур омил, айниқса, маргинал гурухлар ва социумдаги айрим характеристлар фаолиятини ўзига хос ўлчови бўлиб хизмат қиласиди[11].

Ногиронлиги бўлган шахслар, одатда, уларнинг жамиятга тўлиқ интеграцияси ва қабул қилинишига урғу бериладиган ижтимоий ва инсон хуқуқлари моделига асосланған қарашларни афзал қўради. Бинобарин, 2006 йилда ногиронлиги бўлган шахслар хуқуқлари конвенциясининг қабул қилиниши мазкур масалага нисбатан бўлган қарашлар тиббий моделдан ижтимоий ва инсон хуқуқлари моделлари томон силжиганини намоён этди. Ногиронлиги бўлган шахслар хуқуқлари конвенциясига мувофиқ, мазкур кўрсатмалар ҳам ижтимоий ва инсон хуқуқлари моделларига асосланади.

Дунёнинг ривожланған ва етакчи давлатларида сўнгги 30 йил давомида олиб борилган илмий изланишлар ва тадқиқотлар натижасида, замонавий жамиятда ногиронлик ҳамда ногиронлиги бўлган шахслар ҳақида асосан икки хил қараш шаклланди. Ушбу қарашлар “моделлар” деб юритилади, яъни “ногиронликнинг тиббий модели” ва “ногиронликнинг ижтимоий модели”. Бу моделларнинг ғоявий ўзаги бир-биридан тубдан фарқ қиласиди, шунинг учун мазкур моделлар тарафдорлари ўртасида тушунмовчилик ҳолатлари ҳам юзага келиб туради.

Бизнинг фикримизча, ногиронликнинг ижтимоий ҳодиса, ногиронларни эса имконияти чекланған инсонларнинг бирлигига асосланған алоҳида социал гурух сифатида талқин қилинадиган ҳамда таълим тизими, ижтимоий таъминот институтлари, меҳнат бандлиги, маҳсус уюшмалар ва жамоат бирлашмаларини қамраб олган давлатнинг комплекс ижтимоий сиёсатини тадқиқ этиш мақсадга мувофиқдир.

Ҳозирги кунда ногиронлик масалалари халқаро даражада ва ривожланған давлатлар миқёсида тез суръатлар билан “тиббий модел”дан “ижтимоий модел”га ўзгармоқда. Бундай характеристлар дастлаб XX асрнинг 70-йилларнинг ўрталарида АҚШда ногиронлиги бўлган шахслар ташаббуслари билан бошланған ва “ижтимоий модел” улар томонидан “тиббий модел”га жавоб тариқасида тузилган. Бунда асосий эътибор ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамиятдаги тўлақонли иштироки ва teng хуқуқлилигига қаратилган.

Ҳозирги кунда, фаол ногиронлиги бўлган шахслар ва уларнинг teng хуқуқли иштирокини қўллаб-куватловчиларнинг саъй-ҳаракатлари билан “ижтимоий модел”га асосланған қараш ва тушунчалар дунёнинг ривожланаётган мамлакатларида ҳам тарғиб этилмоқда.

“Ногиронликнинг тиббий модели” таърифи. Ушга моделга кўра, ногиронлик, бу шахснинг касаллиги, организмининг шикастланиши ёки жароҳатлари ва руҳий ҳолатининг бузилиши туфайли дуч келадиган муаммолар, деб тушунилади. Бундай ҳолатлар натижасида

бу шахслар жамиятда тўлиқ иштирок эта олмайдилар, бошқалар билан тенг таълим ололмайдилар, касб-хунарга эга бўлиб ишга жойлаша олмайдилар, ўзларининг кундалик шахсий эҳтиёжларини қондира олмайдилар, кўчада эркин ҳаракатлана олмайдилар, бошқалар билан bemalol мулоқот қила олмайдилар ва оила қуриш имкониятидан маҳрум бўладилар, деган тушунчалар “тиббий модел” ғоясига асосланган[12].

Бу модел шахснинг ушбу муаммоларининг ечими сифатида, унинг жароҳатларини даволашни, организми функцияларини қайта тиклашни (реабилитация), руҳий ҳолатини изга солишини ва жамиятга мослаштириб уни “нормал” қилишни илгари суради. Ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамиятда дуч келадиган муаммолари фақат уларни ўзгартириш орқали ечиш мумкин. Шунинг учун, “тиббий модел” мутахассислар, масалан шифокорлар, маҳсус ўқитувчилар, логопедларнинг йўл-йўриқлари билан ногиронлик муаммоларини ҳал қилиш мумкин деган тушунчага асосланган ва бунда ногиронлик муаммосига дуч келган шахс ўз ҳаётини яхшилаш ёки муаммоларини ҳал қилишда пассив иштирокчи сифатида қатнашади, яъни ўз фикрига ва қарорига деярли эга бўлмайди. Ногиронлиги бўлган шахснинг бундай пассив иштироки унинг шахсий кудратини пасайишига, яъни ўзига бўлган ишончи, қарор қабул қилиши, ўз фикр ва қарорига таяниши, ўзини ҳимоя қилиши, бошқалар билан муносабат ўрнатиши, фаол ва ташаббускор бўлишига салбий таъсир кўрсатиб, уни бошқаларга тобе бўлишига олиб келади.

“Ногиронликнинг ижтимоий модели” таърифи. Бу моделнинг “тиббий модел”дан ғоявий ўзаги мутлақо фарқ қилгани туфайли ва бу икки модел ўртасидаги тафовутни тушунтириш учун Ўзбек тилида янги атамаларни жорий этишга тўғри келади. Бу атамалар шартли атамалар бўлиб, улар “ижтимоий модел”ни тушунтириш мақсадида вақтинча қўлланилади. “Ижтимоий модел”ни кенг тарғиб қилиш учун келажакда доимий қўлланиладиган атамалар ишлаб чиқилиши лозим бўлади. Бу атамалар қўйидагилар: шароит чекланганлик, шароити чекланган шахс, тана функцияси чекланганлик ва тана функцияси чекланган шахс. “Ижтимоий модел”ни тушуниш учун, биринчи ўринда шахснинг танасини ёки руҳиятини бошқалардан фарқ қиласидаган ҳолати, яъни “тиббий модел”да ногиронлик деб таърифланган ҳолат билан шахснинг маълум бир фаолиятни ёки ҳаракатни бажара олмаслик ҳолатини бир-биридан ажратиб олиш керак[13].

“Ижтимоий модел” ғоясига кўра, тана функцияси чекланганлик шахснинг жамият ҳаётида иштирок эта олмаслиги, фаолият юритмаслиги, таълим ололмаслиги, оила қура олмаслиги, ўз оиласида яшамаслиги ва хоказо муаммоларининг сабабчиси эмас. Тана функцияси чекланган шахснинг барча билан тенг ва жамиятда тўлақонли иштирок эта олмаслигининг сабаби, бу жамиятдаги мавжуд жисмоний тўсиқлар, салбий муносабатлар, нотўғри тушунча ва қарашлар, ўрнатилган тартиб ва тизимлардир. Ёки бошқа сўзлар билан ифодалаганда, тана функцияси чекланган шахснинг атроф-муҳит билан бўладиган муносабати натижасида келиб чиқадиган муаммо бу шароит чекланганлик (ногиронлик). Масалан, “ижтимоий модел”да кўзи бутунлай ожиз бўлган шахснинг ҳолати “тана функцияси чекланганлик” ҳолати дейилса, лекин шу шахснинг маълум бир фаолиятни бажара олмаслиги, масалан, китобни мутолаа қила олмаслиги “шароит чекланганлик” дейилади, ва натижада, бу кўзи ожиз шахс “шароити чекланган шахс” дейилади[14].

Ёки ҳаракатланиш аравачасидан фойдаланадиган шахс бинога унинг эшиклари етарлича кенг бўлмагани туфайли кира олмаса, бу ҳолда унинг шароити чекланган бўлади. “Ижтимоий модел”га кўра, бу шахснинг бинога кира олмаслигининг сабаби унинг ҳаракатланиш аравачасида юрганлигида эмас, аксинча, бунинг сабаби бино ҳаракатланиш аравачасига мослаштирилмаганида. “Тиббий модел”да бу икки жиҳат ажратиб кўрсатилмайди.

“Ижтимоий модел”га кўра, барча инсонлар бир-биридан маълум бир жиҳатлар билан фарқланади, барча инсонларнинг жамиятдаги тенг хуқуқли иштироки ва фаолиятини таъминлаш учун алоҳида шахсларни ўзгартириш эмас, балки жамиятдаги тўсиқларга барҳам бериш лозим. Ушбу модел, икки ёқлама ёндашувни тавсия этади. Биринчиси, тўсиқларни бартараф этиб жамиятни барча тенг ва эркин иштирок этадиган қилиш, ва иккинчиси,

шахсларни салоҳиятини ва шахсий қудратини ошириш, бунга маълумотга эга бўлиш, қобилият ва қўникмаларни ривожлантириш ҳамда тиббий соғломлаштириш ишлари киради. Тиббий соғломлаштириш билан “тиббий модел” тушунчалари бир хил тушунчалар эмас. “Ижтимоий модел” шахснинг ҳар томонлама имкониятини ошириш учун тиббий соғломлаштириш ёндашувини ҳам фаол иштирокка таъсир кўрсатувчи омил сифатида тавсия этади. Ушбу модельнинг “тиббий модел”дан тубдан фарқ қиласиган хусусиятларидан яна бири, бу барча олиб бориладиган саъй-харакатлар ва чора-тадбирларнинг асосий етакчилари бу муаммоларга дуч келаётган шароити чекланган шахсларнинг ўзларидир.

“Ижтимоий модел”нинг пировард мақсади, жамиятдаги мавжуд тўсиқларни бартараф этиш орқали барча инсонлар учун тенг имкониятлар яратилишига эришиш. Яъни, қўзи ожиз шахсни китоб мутолаа қилишига эришиш учун, китобни нафақат одатий нашрда, балки Брайль ёзувида чоп этиш ёки электрон шаклда овозли китоблар яратиш лозим. Ҳар бир яратиладиган маҳсулот ёки кўрсатиладиган хизмат барча инсонларнинг эҳтиёжларини ҳисоб олган ҳолда яратилиши керак. “Ижтимоий модел”да бундай ёндашув “универсал дизайн” деб аталади, яъни маҳсулотлар ва хизматлар нафақат тана функцияси чекланган шахслар учун, балки барча инсонлар учун мўлжалланган бўлиши лозим.

Дунё илм-фанида бир қанча олимлар айнан ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамият ижтимоий ҳаётидаги ўрни ва уларга қаратилган давлатнинг ижтимоий сиёсати борасида тадқиқотлар олиб борган. Масалан, XX асрнинг 80-90-йилларида Ғарб мамлакатларида ногиронлик генезиси ва уларнинг жамиятдаги кафолатланган ижтимоий-иктисодий интеграцияси учун зарур бўлган жиҳатларга бағишлиланган тадқиқотлар амалга оширилган. Ушбу ўзгариш ногиронларни ўзлари назорат қиласиган ва бошқарадиган ташкилотларнинг ўсиши билан тавсифланди. Бир қатор нашрлар[15] ва лойиҳалар "ногиронлик сиёсати" каби мавзуни ҳам муҳокама қиласидар[16].

К.Шринер ва Л.Охс ўз тадқиқотларида Кўшма Штатлар тарихи ва замонавий жараёнларда шахснинг алоҳидалиги (исключенность) муаммосининг амалиётини кўриб чиқдилар. Уларнинг нуқтаи назари бўйича, сиёсий фаннинг ривожланиш тарихида ногиронлик, девиация ва қарамлик ўртасида сиёсий иштирок этишнинг қандай корреляция детерминантлари зарурлиги тўғрисида баҳс юритадилар[17]. М.Оливер ва Ж.Кемпбелл ўзларининг "Ногиронлик сиёсати" номли тадқиқотларини нашр этдилар, унда ижтимоий ҳаракатининг ўсишида шахсан иштирок этган ногиронлар билан суҳбатлар маълумотларидан фойдаланган ҳолда, ушбу соҳада давлат сиёсатни акс эттирувчи жамоавий таҳлиллар ҳам ўрин олган. Китобга кўра, XXI асрда дунё бўйича инсон ҳукуқлари муаммоси янада долзарблашиб борар экан, ногиронлиги бўлган шахсларга алоҳида эътибор ва механизmlарни ишлаб чиқиш кун тартибида бўлиб қолаверади.

Роберт Дрейкнинг фикрига кўра эса, жамиятнинг амалдаги месьёрлари ва қадриятлари кўпчиликнинг позициясини англатади ва озчиликларнинг манфаатларини бўйсундириши мумкин, чунки жамиятда ногиронлардан кўра ногирон бўлмаганлар кўп. Ушбу жиҳат замонавий ногиронлик сиёсатининг асосини ташкил этади[18]. Шунингдек, ушбу тадқиқотчи кўплаб давлатлар фаолиятининг турли даврларида мужассам бўлган ногиронлик сиёсатининг турли моделларини очиб берадиган маҳсус типологияни ҳам ишлаб чиқади.

Масалан, давлатнинг салбий сиёсати ногиронларнинг умумий ва фуқаролик ҳукуқларини фаол равишда рад этишга олиб келади. Аралашмаслик (ёки ҳаракатсизлик) модели давлат муассасалари ногиронлар ҳаётига минимал даражада аралашишини намойиш этиши билан ажralиб туради. Мозаик модели – бу яхлит ва пухта режалаштирилган стратегияни яратиш ва амалга ошириш истаги бўлмаган тақдирда, давлатнинг ногиронлик намоён бўлишига тасодифий ва юзаки ёки тизимсиз муносабатини акс эттиради. Максимал ижтимоий-сиёсий модели давлатнинг стратегик концепциясини назарда тутгани ҳолда, унинг мақсади ногиронлик ҳодисаси келтириб чиқарадиган бир қатор муаммоларни аниқлаш ва уларга жавоб беришдан иборат бўлади.

ХУЛОСА.

Жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётида ногиронлиги бўлган шахсларнинг иштирокини тадқиқ этиш нафақат назарий жиҳатдан, балки амалий ва татбиқий характер касб этади. Бу борада, айниқса, замонавий сиёсий фанларда мазкур муаммо жуда тор ўрганилган бўлиб, унинг шахс, жамият ва давлат муносабатларидағи ўрни тўла маънода очиб берилмаган. Айнан шунинг учун ушбу муаммонинг сиёсатшунослик фанининг тадқиқот обьекти сифатидаги истиқболи бугунги кунда долзарблашиб бормоқда. Ногиронлиги бўлган инсонларнинг муаммоларини ҳал қилиш учун барча турдаги самарали ресурсларга эга бўлган давлат ҳокимияти уларнинг мақбул ижтимоий интеграцияси учун зарур шарт-шароитларни яратиши керак. Бу борадаги сиёсий қарорлар қабул қилиш жараён ва босқичлари пухта ижтимоий экспертизадан ўтказилиши талаб этилади.

Бизнинг фикримизча, “ногиронлиги бўлган шахс” тушунчаси – умумий психофизиологик кўрчаткичлар, давлат даражасида шаклланган ижтимоий-сиёсий шароитлар билан чекланган ва бевосита давлат сиёсатига ҳам, унинг эҳтиёжларини қондиришдаги шахснинг фаолиятига ҳам боғлиқ бўлган шахсадир.

Бугунги кунда турли ижобий тенденциялар билан бир қаторда, Ўзбекистонда ногиронлиги бўлган инсонларни тўла қўллаб-қувватлаш ва уларни ижтимоий интеграцияси соҳасидаги давлат сиёсатини амалга оширишда қуйидаги муаммолар мавжуд: ногиронларнинг айрим қонуний ҳуқуқларини бузилиши; бу соҳада узоқ муддатли, пухта ўйланган тизимли сиёсатнинг ишлаб чиқилмаганлиги; ногиронларнинг давлат ёрдамига қарамлигини тобора ошириб бориши; ўзини ўзи англаш ва бундай фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий мухитга кўшилишини таъминлаш учун етарли шароит ва ечимларнинг етишмаслиги; жамият ва ҳукуматнинг ушбу тоифадаги одамларга қарама-қарши муносабати.

Жамиятнинг ногиронларга бўлган муносабати ижтимоий гуманизм даражаси, толерантлик, давлатнинг иқтисодий ривожланиш даражаси, ҳуқуқий соҳанинг ҳолати, мамлакатнинг тарихий ва ижтимоий-маданий ҳусусиятлари билан белгиланади. Масалан, Ғарбда жамият ва ногирон ўртасидаги муносабатлар ғарб менталитетига мос келадиган, тартибга солинадиган расмий вазифалар доирасида қатъий ишлайдиган "малакали хизмат кўрсатувчи ва мижоз" ўртасидаги муносабатлар тизими томонидан бошқарилади. Бозор муносабатлари шароитларининг ривожланиши билан бирга, юксак маънавий ва ахлоқий фазилатларнинг баркарор устувор йўналишлари мавжуд бўлган Ўзбекистон учун "ногиронлиги бўлган шахсларга ҳамдардлик ва қўллаб-қувватлаш туйғуси; унинг касалликлари ва муаммоларини жамиятники сифатида қабул қилиш"dir. Бироқ, жамиятдаги ижтимоий-иктисодий муаммолар, социал стратификация ва дифференциация социумда имконияти чекланган шахсларга янги имкониятларни яратишини талаб қилмоқда. Замонавий шароитларда ногиронларни жамоат ҳаётига органик равишда жалб қилиш механизmlари шакллантириш, ногиронларнинг сўровлари ва эҳтиёжларини қондирадиган ва уларнинг ўзига хос муаммоларини ҳал қилиш учун муайян “ҳаракат майдончаси”ни яратища давлат сиёсатини модификация қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Иқтибос/Сноска/Reference

- [1] “Ногиронлик тўғрисидаги жаҳон ҳисоботи”, Жаҳон соғликни сақлаш ташкилоти (2011 йил), <http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report/en/>.
- [2] Правовой статус людей с ограниченными возможностями // <https://www.gorkilib.ru/events/pravovoy-status-lyudey-s-ogranichennymi-vozmozhnostyami>
- [3] Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция –Toshkent: Baktria press, 2013, 56 b
- [4] Сенсор (инглизча “sensor”) – ўлчаш, сигнал бериш, мувофиқлаштириш, бошқариш тизими унсури (ушбу ва кейинги шарҳлар таржимонники).
- [5] O’zbekiston milliy ensiklopediyasi “N” harfi, “O’zbekiston milliy entsiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. –Т.: 2005 у., 44-бет.
- [6] Қаранг: <https://ru.wikipedia.org/wiki/indavidnost>.

- [7] Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий химоя қилиш тўғрисида”ги Қонуни. 162-сон, 2008 йил, 11 июнь.
- [8] Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида ногиронлиги бўлган шахсларнинг хуқуклари тўғрисида”ги Қонуни. 2020 йил, 15 октябрь, ЎРҚ-641-сон.
- [9] Қаранг: <http://www.lex.uz/pages>.
- [10] Marshall T. Citizenship and social class. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1950.
- [11] Cohen J.L. Changing paradigms of citizenship and the exclusiveness of the demos // Intern, sociology. 1999. Vol. 14. № 3. –P. 245-268.
- [12] Ярская-Смирнова Е.Р., Наберушкина Э.К. Социальная работа с инвалидами. Саратов: СГТУ, 2003.
- [13] Алёхина С. В. Инклюзивное образование: история и современность. – М.: Педагогический университет "Первое сентября", 2013. – 33 с.
- [14] Воронцова М.В., Макаров В.Е., Моздокова Ю.С., Бюндюгова Т.В. Социальная реабилитация в социальных службах: Учебное пособие. –Таганрог, 2015. – 302 с.
- [15] Oliver M., Campbell J. Disability Politics: Understanding Our Past, Changing Our Future. Routledge, 1996; Drake R.F. Understanding Disability Policies. Basingstoke: Macmillan, 1999; Oliver M. The Politics of Disability. L.: Macmillan, 1990; Schriner K.F., Rumrill P. and Parlin R. Rethinking disability policy: Equity in the ADA era and the meaning of specialized services for people with disabilities // Journal of Health and Human Services Administration. 1995. № 17(4). P. 478-500; Schriner K. Challenges in the Comparative Study of Disability Politics // Disability World. URL: http://www.disabilityworld.org/01-02_01/gov/challenge.htm.
- [16] Масалан, “ногиронлик сиёсати” – бу ногиронларнинг сиёсий иштироки, жамоатчилик ташвишлари ва ногиронлик атрофида демократик бошқарувни такомиллаштиришга қаратилган АҚШнинг Арканзас университети томонидан ўтказилган кўп тармоқли тадқиқот ва хизмат кўрсатиш лойиҳасидир.
- [17] Schriner Kay and Ochs Lisa A. Creating the disabled citizen: How Massachusetts disenfranchised people under guardianship // Ohio State Law Journal. 2001. P. 62; Schriner Kay, Ochs Lisa A. and Shields Todd G. The last suffrage movement: Voting rights for persons with cognitive and emotional disabilities // Publius. 1997. A 27(3). P. 75–96.
- [18] Drake R.F. Understanding Disability Policies. Basingstoke: Macmillan, 1999.

Tadqiqot uz

ISSN 2181-0796

Doi Journal 10.26739/2181-0796

**KONSENSUS
XALQARO JURNALI**

**INTERNATIONAL JOURNAL
OF CONSENSUS**

№2 (2021)

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000